

Сарбасова Гульзат Жакеевнанын
«Болашақ психологтардың эмоционалды икемділігінің даму талаптары мен психологиялық мазмұны» атты «6D050300 –Психология» мамандығы бойынша «философия докторы» (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияға

АҢДАТПА

Өзектілігі. Жоғары білім беру жүйесіндегі соңғы елеулі өзгерістер психологиялық мамандықтардың білікті түлектерін кәсіби даярлаудың жаңа міндеттерін айқындайды. Қазіргі әлем жылдам өзгертін жағдайларға, стресстік жағдайларға және ақпараттың шамадан тыс жүктелуіне бейімделумен байланысты жоғары талаптармен сипатталады. Қоғам болашақ мамандардың кәсіби білімі мен біліктілігін ғана емес, сонымен қатар икемді дағдыларын дамытуға да жаңа талаптар қоюда. Бұл кезеңде еңбек нарығы кәсіби тәжірибесі бар, өзінің кәсіби ортасына түсінікті, онай бейімделетін және мобильді, қоршаған ортаның талаптарына икемді жауап беретін, өзін және басқа адамдарды, олардың сезімдерін, тәжірибесін және ниеттерін түсінуге қабілетті мамандарды талап етеді.

Қазіргі заманғы психологтың кәсіби қызметі қарқынды, күтпеген, біржақты емес және әртүрлі жағдайларда жүзеге асырылатындықтан, психолог жаңаша ойлау және әрекет ету қажеттілігі мен белгілі бір тұлғалық құрылымдардың жеткіліксіз қалыптасуы арасындағы қарама-қайшылыққа байланысты мәселелерге тап болады. Сөз, ең алдымен, эмоционалды икемділікті дамыту туралы болып отыр. Адамның коммуникативті, икемді, өз пікірін айта алатындай еркін, басымдықтарды анықтай алатын және мақсатқа жетудің тиімді жолдарын таңдай алатын маңызды тұлғалық құзыретке айналады. Әртүрлі жағдайларда өз эмоцияларын реттемей және өз мінез-құлқымен қарым-қатынастағы әріптесінің эмоционалды күйін үйлестіре алмаса өзара тиімді іс-әрекет жасау мүмкін емес. Эмоционалды икемділік тұлғаға осы қиындықтарды жеңуге көмектеседі, бұл психолог-мамандар үшін өзекті мәселе.

Зерттеу нысаны: болашақ психологтар.

Зерттеу пәні: болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамытудың мазмұны мен талаптары.

Зерттеу жұмысының мақсаты: ЖОО-да болашақ психологтардың эмоционалды икемділігінің дамуын теориялық негіздеу және эксперименттік тексеру.

Зерттеудің мақсаты мен болжамына сәйкес келесі міндеттер қойылды:

1. Болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін зерттеуге арналған психологиядағы бағыттарды талдау.

2. Ғылыми-психологиялық әдебиеттерді талдау негізінде болашақ психологтардың эмоционалды икемділігінің мәнін, мазмұнын, құрылымын ашу.

3. Болашақ психологтардағы эмоционалды икемділікті дамыту талаптарын анықтау және оның дамуының құрылымдық-мазмұндық моделін ұсыну

4. ЖОО-дағы болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамытудың құрылымдық-мазмұндық моделі мен кешенді бағдарламасын әзірлеу, апробациядан өткізу және енгізу.

5. ЖОО-дағы болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамыту бойынша әзірленген құрылымдық-мазмұндық моделі мен кешенді бағдарламасының тиімділігіне эксперименттік сынақ жүргізу.

Зерттеудің болжамы: Егер, ЖОО-да оқу процесіне эмоционалды икемділікті дамытудың моделі мен кешенді бағдарламасы енгізіліп, психологиялық-педагогикалық талаптары анықталып және жүзеге асырылса, психологтың өзгермелі жағдайларға оңтайлы бейімделуіне мүмкіндік беретін интегративті тұлғалық қабілеті ретінде болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамыту мүмкін болады.

Зерттеудің жетекші идеясы: болашақ психологтарды кәсіби қызметке дайындауда әзірленген құрылымдық-мазмұндық модель мен оны ЖОО-да дамытудың кешенді бағдарламасы негізінде эмоционалды икемділіктің қалыптасуына байланысты.

Зерттеу әдістері: зерттеу мәселесі бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді теориялық талдау; жоғары оқу орындарындағы білім беру процесін реттейтін заңнамалық және нормативтік құжаттарды талдау; модельдеу; психологиялық-педагогикалық тәжірибені талдау және жалпылау; эксперимент; диагностикалық әдістер: бақылау, әңгімелесу, анкета жүргізу, Н. Холлдың «Эмоционалды интеллект» әдістемесі; Д.В. Люсиннің «Эмин» эмоционалды интеллект сауалнамасы; Дж. Гросс ұсынған ERQ сауалнамасы; К. Карвер, М. Шейер және Дж. Вейнтраубтың COPE сауалнамасы, «Психологтың эмоционалды икемділігі» курсы бағалау» анкетасы, алынған нәтижелерді статистикалық өңдеу үшін «SPSS 23.0» нұсқасындағы «Statistical Package for the Social Science» статистикалық бағдарламалық пакеті пайдаланылды.

Зерттеудің тәжірибелік базасы және сыналушылардың сипаттамасы. «Alikhan Bokeikhan University» ББМ мен «Шәкәрім атындағы Университеті» КЕ АҚ. «6B03115 Психология» білім беру бағдарламасының 192 студенті зерттеуге қатысты.

Диссертациялық зерттеудің **ғылыми жаңалығы** келесідей:

1. Психологиялық феномен ретінде эмоционалды икемділікті зерттеудің қалыптасуы мен қазіргі жағдайы талданды.

2. Болашақ психологтардың эмоционалды икемділігінің мәні, мазмұны, құрылымы ашылды. Эмоционалды икемділіктің құрылымы когнитивті, реттеуші, мінез-құлық компоненттерінен тұрады.

3. Болашақ психологтардың эмоционалды икемділігінің құрылымдық-мазмұндық моделі жасалды және дамыту талаптары анықталды. Маңызды талаптарына студент-психологтардың қызығушылығы, ішкі мотивациясы, оқу-танымдық іс-әрекетті кәсіби іс-әрекетке айналдыру негізінде студент

психологтың өз бетінше кәсіптік іс-әрекетіне дәйекті, үздіксіз және жүйелі жақындауы; психоэмоционалды күйінің рефлексиясы жатады.

4. Жоғары оқу орнындағы болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамытудың құрылымдық-мазмұндық моделі мен кешенді бағдарламасы әзірленді және енгізілді. Эмоционалды икемділікті дамыту бағдарламасы «Психологтардың эмоционалды икемділігі» арнайы курсы мен «Эмоционалды икемділікті дамыту» тренингін қамтиды.

5. ЖОО-дағы болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамытудың құрылымдық-мазмұндық моделі мен әзірленген кешенді бағдарламасының тиімділігі эксперименттік жолмен тексерілді және статистикалық дәлелденді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы: бұл қазіргі психологиядағы эмоционалды икемділік туралы бар идеяларды кеңейту болып табылады. Өзгермелі жағдайларға жылдам бейімделуге, сонымен қатар, өмірлік және кәсіби мәселелердің кең ауқымын сәтті және тиімді шешуге мүмкіндік беретін интегративті тұлғалық білім ретіндегі болашақ психологтардың эмоционалды икемділігі бүтін құрылымдық білім ретінде алғаш рет эксперименттік зерттеудің пәні болды. «Эмоционалды икемділік» ұғымдарының мазмұны нақтыланды және оның құрылымдық компоненттері туралы жаңа түсінікпен толықтырылды, эмоционалды икемділіктің дамуының талаптары мен факторлары ашылды, бұл оның жұмысының тиімділігін арттыруды анықтайды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы: алынған нәтижелер эмоционалды икемділік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді, себебі, зерттелетін қасиетті дамытуға бағытталған құрылымдық-мазмұндық моделі мен кешенді бағдарлама жүзеге асырылды. Зерттеу материалдары «Педагогикалық психология», «Мамандыққа кіріспе», «Әлеуметтік-психологиялық тренинг» пәндерінің дәріс және практикалық сабақтарын жоспарлауда және дайындауда, сондай-ақ болашақ психологтардың кәсіби қалыптасуына бағытталған тренинг бағдарламаларын жасауда пайдалануға болады. Ұсынылған «Психологтың эмоционалды икемділігі» арнайы курсы, психологиялық тренингтің бағдарламасы білім беру саласындағы психологтарды кәсіби даярлау процесінде олардың эмоционалды икемділігін дамытудың тиімді құралы ретінде кеңінен қолдануға болады.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Зерттеудің теориялық-әдістемелік талдауы келесідей қорытынды жасауға мүмкіндік берді: эмоционалды икемділік психикалық бейнелеудің интегративті және тұтастық сипатына сәйкес келеді. Бұл - басқа адамдардың және өзінің күйлері мен сезімдерін білуді, қабылдауды және реттеуді қамтамасыз ететін, әрекет өнімділігінің деңгейіне, тұлғааралық өзара әрекеттестіктің табыстылығына және тұлғаның жеке дамуын қамтамасыз ететін эмоционалды, коммуникативтік, реттеуші жеке қасиеттер мен қабілеттердің жиынтығы. Бұл эмоционалды-әлеуметтік аймақта жинақталған тәжірибенің бір түрі.

2. Эмоционалды икемділік ұғымының психологиялық мазмұны психологтың өзгермелі ортаға оңтайлы бейімделуіне мүмкіндік беретін, өз эмоциялары мен айналасындағылардың эмоцияларын түсіну және басқару арқылы стресстік жағдайларда эмоционалды өзін-өзі реттеу және эмоционалды-мінез-құлықты реттеу қабілеттерінің жиынтығын көрсететін, ЖОО-да білім беру процесінде дамушы болашақ психолог тұлғасының интегративті қабілеті ретінде эмоционалды икемділік ұғымының психологиялық мазмұны ашылды. Эмоционалды икемділік когнитивтік, реттеуші және мінез-құлық компоненттерін қамтиды.

3. Психолог студенттердің эмоционалды икемділігін дамыту процесі оқу-кәсіптік қызметте құрылымдық-мазмұндық модель мен кешенді бағдарламаны іске асырумен қамтамасыз етіледі, психолог студенттердің эмоционалды икемділігін дамыту психологиялық-педагогикалық талаптарын ескере отырып жүзеге асырылады: студенттердің қатысуы, қызығушылығы, ішкі мотивациясы, эмоционалды икемділікті дамыту процесінде студенттерге психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету, эмоционалды икемділікті дамыту процесін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету, қолайлы психологиялық климатты құру, барлық білім беру субъектілері арасындағы сенім; арнайы курс аясында студенттерді ақпараттандыру; тренингтік жаттығулар кешенін логикалық бірізділікпен енгізу; оқу-танымдық іс-әрекетті кәсіби іс-әрекетке айналдыру негізінде студент психологтың өз бетінше кәсіптік іс-әрекетіне дәйекті, үздіксіз және жүйелі жақындауы; психоэмоционалды күйінің рефлексиясы; студенттердің эмоционалды икемділігі туралы қажеттіліктері мен түсініктері.

4. Болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамытудың құрылымдық-мазмұндық моделі мақсатты блокты (эмоционалды икемділікті дамыту); теориялық-әдіснамалық блокты (әдіснамалық тәсілдер мен принциптер; эмоционалды икемділікті дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттары); ұйымдастырушылық-құрылымдық блокты (эмоционалды икемділікті дамыту бойынша қызметтің кезеңдері мен формалары); диагностикалық-дамытушы блокты (құралдар, формалар, әдістер); нәтижелік блокты (эмоционалды икемділікті меңгерген болашақ психолог) қамтиды. Эмоционалды икемділікті дамытудың кешенді бағдарламасы «Психологтардың эмоционалды икемділігі» арнайы курс пен «Эмоционалды икемділікті дамыту» психологиялық тренингін қамтиды.

5. Университеттің білім беру жүйесінде болашақ психологтардың эмоционалды икемділігін дамытудың кешенді бағдарламасы «Психологтың эмоционалды икемділігі» арнайы курсы оқуды және «Эмоционалды икемділікті дамыту» тренингінен өтуді қамтиды. Бағдарламаны әзірлеу үшін теориялық негіз ретінде: әдіснамалық деңгейде - жүйелік және тұтастық бағыт, теориялық деңгейде - құзыреттілік және рефлексивтік бағыт, ғылыми-әдіснамалық деңгейде - тұлғалық-іс-әрекеттік бағыттарды атап айтса болады. Бағдарламаның мақсатты бағдарлары эмоционалды икемділіктің анықталған құрылымдық компоненттерімен, оның қалыптасу көрсеткіштерімен анықталды.

Әзірленген модель мен кешенді бағдарламаның тиімділігі математикалық статистика әдістерімен дәлелденді.

Зерттеу нәтижелерінің негізділігі мен сенімділігі бастапқы әдіснамалық және теориялық ұстанымдарға; зерттеуде қойылған міндеттерге сәйкес келетін теориялық және эмпирикалық зерттеу әдістерінің кешенін қолдануға; зерттеу логикасының ішкі үйлесімділігі мен жүйелілігіне; эксперименттік түрде алынған нәтижелерді математикалық статистика әдістерімен өңделуіне; зерттеу болжамының оның нәтижелерімен расталуына негізделеді.

Ғылыми даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаға сәйкестілігі. Зерттеулер негізгі мемлекеттік бағдарламалармен және ережелермен байланысы бар, олардың ішінде: «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2022 жылғы 3 мамыр, №118-VII (01.09.2022 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен); Жоғары білімнің жалпыға міндетті мемлекеттік стандарты: «Жалпыға міндетті мемлекеттік стандарттарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2022 жылғы 20 шілдедегі №2 бұйрығы «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын бекіту туралы»; Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Қазақстан Республикасының білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы: 2019 жылғы 27 желтоқсанда бекітілді, №988; Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. «Сапалы білім беру «Білімді ұлт» ұлттық жобасын бекіту туралы: 2021 жылғы 12 қазан, №726; «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты: Қазақстан халқына жолдау, Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж. Тоқаев «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Өркениетті қоғам: Қазақстан халқына Жолдау».

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері ғылыми қоғамдастықтың назарына әл-Фараби атындағы ҚазҰУ ғылыми семинарларында автордың баяндамалары ретінде ұсынылды, «Alikhan Bokeikhan University» ББ, халықаралық және өңірлік ғылыми конференцияларда оң баға алды. Зерттеу тақырыбы бойынша 11 мақала жарияланды, оның ішінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда – 4; халықаралық және республикалық ғылыми-практикалық конференциялардың жинақтарында – 6; Scopus ғылыми журналдарының халықаралық деректер базасына енгізілген шетелдік басылымдарда 1 мақала жарияланды (CiteScore рейтингі 74 процентиль).